

GUIA DOCENT DE CENTRES ISEACV
GUÍA DOCENTE DE CENTROS ISEACV
Curs /Curso
2023-2024

1 Dades d'identificació de l'assignatura <i>Datos de identificación de la asignatura</i>					
Nom de l'assignatura <i>Nombre de la asignatura</i>	Concertación I Concertació				
Crèdits ECTS <i>Créditos ECTS</i>	3	Curs <i>Curso</i>	1	Semestre <i>Semestre</i>	Annual
Tipus de formació <i>Tipo de formación</i> bàsica, específica, optativa <i>básica, específica, optativa</i>	Específica Especifica	Idioma/es en que s'imparteix l'assignatura <i>Idioma/s en que se imparte la asignatura</i>			Castellano Valencià
Matèria <i>Materia</i>	Formación instrumental complementaria Formació instrumental complemetària				
Títol Superior <i>Título Superior</i>	Canto Cant				
Especialitat <i>Especialidad</i>	Interpretación Interpretació				
Centre <i>Centro</i>	Conservatorio Superior de Música Óscar Esplá de Alicante Conservatori Superior de Música Oscar Espla d'Alacant				
Departament <i>Departamento</i>	Composición, canto. Composició, cant				
Professorat <i>Profesorado</i>	Rubén Pacheco Mozas Sonia Valles				
e-mail <i>e-mail</i>	rubenpachecomozas@hotmail.com soniavif@hotmail.com				

1.1 Objectius generals i contribució de l'assignatura al perfil professional de la titulació <i>Objetivos generales y contribución de la asignatura al perfil profesional de la titulación</i>
<p>En esta asignatura el alumno profundizará la interpretación del repertorio vocal concertante. Se abordará contando con un acompañamiento pianístico. El objetivo principal será desarrollar la capacidad de síntesis de los diferentes conocimientos musicales, estilísticos, vocales, de los diferentes idiomas e incluso históricos y estéticos en la interpretación del repertorio concertante, tanto de la literatura operística como oratorio y repertorio sinfónico.</p> <p>Se desarrollará la escucha global de la obra musical durante la propia interpretación, la adquisición de recursos para una interpretación bien concertada con el resto del grupo vocal e instrumental.</p> <p>También se profundizará en las capacidades relacionadas con la comprensión y la respuesta a las indicaciones del director, la integración en el conjunto vocal y su relación con el grupo instrumental acompañante/piano.</p> <p>En aquesta assignatura l'alumne aprofundirà la interpretació del repertori vocal concertant. S'abordarà comptant amb un acompanyament pianístic. L'objectiu principal serà desenvolupar la capacitat de síntesi dels diferents coneixements musicals, estilístics, vocals, dels diferents idiomes i fins i tot històrics i estètics en la interpretació del repertori concertant, tant de la literatura operística com oratori i repertori simfònic.</p> <p>Es desenvoluparà l'escolta global de l'obra musical durant la pròpia interpretació, l'adquisició</p>

de recursos per a una interpretació ben concertada amb la resta del grup vocal i instrumental.
També s'aprofundirà en les capacitats relacionades amb la comprensió i la resposta a les indicacions del director, la integració en el conjunt vocal i la seua relació amb el grup instrumental acompanyant/piano.

1.2 Coneixements previs Conocimientos previos

Requisits previs, mínims o necessaris per a cursar l'assignatura. Coneixements recomanats i/o relació amb altres assignatures de la mateixa titulació
Requisitos previos, mínimos o necesarios para cursar la asignatura. Conocimientos recomendados y/o relación con otras asignaturas de la misma titulación

Superación de la prueba específica de acceso a los estudios superiores de música.
- Conocimiento de los principios de la técnica vocal y su aplicación a la interpretación.
- Conocimiento de la fonética italiana, francés y alemana aplicada al canto.
- Nivel de conocimiento adecuado del lenguaje y de la teoría musicales.
- Capacidad de lectura primera vista y aplicación con autonomía de los conocimientos musicales.
- Capacidad para interpretar un repertorio vocal de una dificultad adecuada a este nivel que incluya obras representativas de las diversas épocas y estilos.

Superació de la prova específica d'accés als estudis superiors de música.
- Coneixement dels principis de la tècnica vocal i la seua aplicació a la interpretació.
- Coneixement de la fonètica italiana, francès i alemanya aplicada al cant.
- Nivell de coneixement adequat del llenguatge i de la teoria musicals.
- Capacitat de lectura primera vista i aplicació amb autonomia dels coneixements musicals.
- Capacitat per a interpretar un repertori vocal d'una dificultat adequada a aquest nivell que incloga obres representatives de les diverses èpoques i estils

2 Competències de l'assignatura Competencias de la asignatura

Les competències venen establides en els plans d'estudis publicats en la corresponent orde de 2 de novembre de 2011. Es convenient detallar el grau de contribució de l'assignatura a l'adquisició i desenvolupament de cada competència (molt, prou, un poc, poc)
Las competencias vienen establecidas en los planes de estudios publicados en la correspondiente orden de 2 de noviembre de 2011. Es conveniente detallar el grado de contribución de la asignatura a la adquisición y desarrollo de cada competencia (mucho, bastante, algo, poco)

CT1: Organizar y planificar el trabajo de forma eficiente y motivadora.
CT2: Recoger información significativa, analizar, sintetizar y gestionar adecuadamente.
CT3: Solucionar problemas y tomar decisiones que respondan a los objetivos del trabajo.
CT6: Realizar autocrítica hacia el propio desempeño profesional e interpersonal.
CT8: Desarrollar razonada y críticamente ideas y argumentos.
CT15: Trabajar de forma autónoma y valorar la importancia de la iniciativa.
CT16: Usar medios y recursos a su alcance con responsabilidad hacia el patrimonio cultural.
CG3: Producir e interpretar correctamente la notación gráfica de textos musicales.
CG8: Aplicar los métodos de trabajo más apropiados para superarse en estudio y práctica. CG11: Familiarizarse con repertorio amplio y actualizado, rasgos estilísticos y descripción.
CG13: Aplicar el lenguaje musical a la práctica interpretativa y creativa.
CG17: Familiarizarse con estilos y prácticas musicales para entender su propio campo de actividad. CG23: Valorar la creación musical como la acción de dar forma sonora a un pensamiento estructural rico y complejo.
CG24: Desarrollar capacidades para la autoformación a lo largo de su vida profesional.

CE1: Interpretar el repertorio significativo de su especialidad tratando de manera adecuada los aspectos que lo identifican de su diversidad estilística.
CE2: Construir una idea interpretativa coherente y propia.
CE3: Demostrar capacidad para interactuar musicalmente en todo tipo de proyectos musicales participativos, desde el dúo hasta los grandes conjuntos.
CE4: Expresarse musicalmente con su voz de manera fundamentada en el conocimiento y dominio de la técnica instrumental y corporal, así como en las características acústicas, organológicas y en las variantes estilísticas.
CE5: Comunicar, como intérprete, las estructuras, ideas y materiales musicales con rigor.
CE6: Argumentar y expresar verbalmente sus puntos de vista sobre la interpretación, así como responder al reto que supone facilitar la comprensión de la obra musical.
CE10: Conocer las implicaciones escénicas que conlleva su actividad profesional y ser capaz de desarrollar sus aplicaciones prácticas en su ámbito de trabajo

CT1: Organitzar i planificar el treball de manera eficient i motivadora.
CT2: Recollir informació significativa, analitzar, sintetitzar i gestionar adequadament.
CT3: Solucionar problemes i prendre decisions que responguen als objectius del treball.
CT6: Realitzar autocrítica cap al propi compliment professional i interpersonal.
CT8: Desenvolupar raonada i críticament idees i arguments.
CT15: Treballar de manera autònoma i valorar la importància de la iniciativa.
CT16: Usar mitjans i recursos al seu abast amb responsabilitat cap al patrimoni cultural.
CG3: Produir i interpretar correctament la notació gràfica de textos musicals.
CG8: Aplicar els mètodes de treball més apropiats per a superar-se en estudi i pràctica. CG11: Familiaritzar-se amb repertori ampli i actualitzat, trets estilístics i descripció. CG13: Aplicar el llenguatge musical a la pràctica interpretativa i creativa.
CG17: Familiaritzar-se amb estils i pràctiques musicals per a entendre el seu propi camp d'activitat.
CG23: Valorar la creació musical com l'acció de donar forma sonora a un pensament estructural ric i complex.
CG24: Desenvolupar capacitats per a l'autoformació al llarg de la seua vida professional.
CE1: Interpretar el repertori significatiu de la seua especialitat tractant de manera adequada els aspectes que l'identifiquen de la seua diversitat estilística.
CE2: Construir una idea interpretativa coherent i pròpia.
CE3: Demostrar capacitat per a interactuar musicalment en tota mena de projectes musicals participatius, des del duo fins als grans conjunts.
CE4: Expressar-se musicalment amb la seua veu de manera fonamentada en el coneixement i domini de la tècnica instrumental i corporal, així com en les característiques acústiques, *organològiques i en les variants estilístiques.
CE5: Comunicar, com a intèrpret, les estructures, idees i materials musicals amb rigor.
CE6: Argumentar i expressar verbalment els seus punts de vista sobre la interpretació, així com respondre al repte que suposa facilitar la comprensió de l'obra musical.
CE10: Conèixer les implicacions escèniques que comporta la seua activitat professional i ser capaç de desenvolupar les seues aplicacions pràctiques en el seu àmbit de treball

3 Resultats d'aprenentatge

Resultados de aprendizaje

RESULTATS D'APRENTATGE
RESULTADOS DE APRENDIZAJE

COMPETÈNCIES RELACIONADES
COMPETENCIAS RELACIONADAS

1. Ser capaz de interpretar correctamente una obra de conjunto, con precisión y ajuste en la interpretación.	CG3 / CE3
2. Ajustarse a la dirección (si la hubiere), reaccionando según las indicaciones del director.	CE3
3. Cantar de forma inteligible, con corrección fonética en las principales lenguas del género lírico, adecuándolas al discurso musical.	CE4/CT2
4. Comprender el significado de las obras a interpretar, tanto textual como musical.	CE4
5. Transmitir todo el contenido expresivo de la partitura durante la interpretación.	CE4 y 5
6. Controlar el gesto y la imagen, tanto durante la ejecución pública como en los ensayos.	CE4
7. Poseer un amplio repertorio concertante.	CG11 y 17 / CE1
8. Conseguir una amplia cultura general y musical habiendo desarrollado una capacidad crítica sobre obras, autores, intérpretes e, incluso, sobre uno mismo	CT6 / CG11, 17, 24 y 8 / CE2
1. Ser capaç d'interpretar correctament una obra de conjunt, amb precisió i ajust en la interpretació.	CG3 / CE3
2. Ajustar-se a la direcció (si n'hi haguera), reaccionant segons les indicacions del director.	CE3
3. Cantar de manera intel·ligible, amb correcció fonètica en les principals llengües del gènere líric, adequant-les al discurs musical.	CE4/CT2
4. Comprendre el significat de les obres a interpretar, tant textual com musical.	CE4
5. Transmetre tot el contingut expressiu de la partitura durant la interpretació.	CE4 y 5
6. Controlar el gest i la imatge, tant durant l'execució pública com en els assajos.	CE4
7. Posseir un ampli repertori concertant.	CG11 y 17 / CE1
8. Aconseguir una àmplia cultura general i musical havent desenvolupat una capacitat crítica sobre obres, autors, intèrprets i, fins i tot, sobre un mateix	CT6 / CG11, 17, 24 y 8 / CE2

Nota important: Les competències estan expressades en un sentit genèric pel que és necessari incloure en la guia docent els resultats d'aprenentatge. Aquests resultats constitueixen una concreció d'una o diverses competències, fent explícit el grau de domini o acompliment que ha d'adquirir l'alumnat i contenen en la seua formulació el criteri amb el qual van a ser avaluades. Els resultats d'aprenentatge evidencien allò que l'alumnat serà capaç de demostrar en finalitzar l'assignatura o matèria i reflecteixen, així mateix, el grau d'adquisició de la competència o conjunt de competències.

Nota importante: Las competencias están expresadas en un sentido genérico por lo que es necesario incluir en la guía docente los resultados de aprendizaje. Estos resultados constituyen una concreción de una o varias competencias, haciendo explícito el grado de dominio o desempeño que debe adquirir el alumnado y contienen en su formulación el criterio con el que van a ser evaluadas. Los resultados de aprendizaje evidencian aquello que el alumnado será capaz

de demostrar al finalizar la asignatura o materia y reflejan, asimismo, el grado de adquisición de la competencia o conjunto de competencias.

4 Continguts de l'assignatura i organització temporal de l'aprenentatge <i>Contenidos de la asignatura y organización temporal del aprendizaje</i>	
Descripció per blocs de contingut, unitats didàctiques, temes,... <i>Descripción por bloques de contenido, unidades didácticas, temas,...</i>	Planificació temporal <i>Planificación temporal</i>
<p>Estudio e interpretación del repertorio concertante propuesto por el profesor de ópera, oratorio, canción y zarzuela, adecuado a la formación existente. En primer curso se dará preferencia al repertorio con pocos cantantes: dúo, trío y cuarteto.</p> <p>Se establece un repertorio mínimo de 30 minutos de duración para la superación de la asignatura. Para este cálculo se tendrán en cuenta únicamente aquellas piezas en las que el papel cantado tenga una extensión importante.</p> <p>Estudi i interpretació del repertori concertant proposat pel professor d'òpera, oratori, cançó i sarsuela, adequat a la formació existent. En primer curs es donarà preferència al repertori amb pocs cantants: duo, trio i quartet.</p> <p>S'estableix un repertori mínim de 30 minuts de duració per a la superació de l'assignatura. Per a aquest càlcul es tindran en compte únicament aquelles peces en les quals el paper cantat tinga una extensió important</p>	<p>Anual</p> <p>Anual</p> <p>Anual</p> <p>Anual</p>

5 Activitats formatives <i>Actividades formativas</i>			
5.1 Activitats de treball presencials <i>Actividades de trabajo presenciales</i>			
ACTIVITATS ACTIVIDADES	Metodologia d'ensenyança-aprenentatge <i>Metodología de enseñanza-aprendizaje</i>	Relació amb els Resultats d'Aprenentatge <i>Relación con los Resultados de Aprendizaje</i>	Volum treball (en nº hores o ECTS) <i>Volumen trabajo (en nº horas o ECTS)</i>
Classe presencial <i>Clase presencial</i>	Exposició de continguts per part del professor o en seminaris, anàlisi de competències, explicació i demostració de capacitats, habilitats i coneixements en l'aula. <i>Exposición de contenidos por parte del profesor o en seminarios, análisis de competencias, explicación y demostración de capacidades, habilidades y conocimientos en el aula.</i>	Todos Tots	32
Classes pràctiques <i>Clases prácticas</i>	Sessions de treball en grup supervisades pel professor. Estudi de casos, projectes, tallers, problemes, estudi de camp, aula d'informàtica, laboratori, visites a exposicions/concerts/representacions/ audicions..., cerca de dades, biblioteques, en Internet, etc. Construcció significativa del coneixement a través de la interacció i activitat de l'alumne. <i>Sesiones de trabajo grupal en grupos supervisadas por el profesor. Estudio de casos, proyectos, talleres, problemas, estudio de campo, aula de informática, laboratorio, visitas a exposiciones/conciertos/ representaciones/audiciones..., búsqueda de datos, bibliotecas, en Internet, etc.</i> <i>Construcción significativa del conocimiento a través de la interacción y actividad del alumno.</i>		
Exposició treball en grup <i>Exposición trabajo en grupo</i>	Aplicació de coneixements interdisciplinaris. <i>Aplicación de conocimientos interdisciplinares.</i>		
Tutoria <i>Tutoría</i>	Atenció personalitzada i en grup reduït. Període d'instrucció i/o orientació realitzat per un tutor/a amb l'objectiu de revisar i discutir els materials i temes presentats en les classes, seminaris, tallers, lectures, realització de treballs, projectes, etc. <i>Atención personalizada y en pequeño grupo. Periodo de instrucción y/o orientación realizado por un tutor/a con el objetivo de revisar y discutir los materiales y temas presentados en las clases, seminarios, talleres, lecturas, realización de trabajos, proyectos, etc.</i>		
Avaluació <i>Evaluación</i>	Conjunt de proves (audicions, orals i/o escrites) empleades en l'avaluació inicial, formativa o additiva de l'alumne. <i>Conjunto de pruebas (audiciones, orales y/o escritas) empleadas en la evaluación inicial, formativa o aditiva del alumno.</i>		
SUBTOTAL			
5.2 Activitats de treball autònom <i>Actividades de trabajo autónomo</i>			
ACTIVITATS ACTIVIDADES	Metodologia d'ensenyança-aprenentatge <i>Metodología de enseñanza-aprendizaje</i>	Relació amb els Resultats d'Aprenentatge <i>Relación con los Resultados de Aprendizaje</i>	Volum treball (en nº hores o ECTS) <i>Volumen trabajo (en nº horas o ECTS)</i>
Treball autònom <i>Trabajo autónomo</i>	Estudi de l'alumne/a: preparació i pràctica individual de lectures, textos, interpretacions, assajos, resolució de problemes, projectes, seminaris, tallers, treballs, memòries,... per a exposar, interpretar o entregar durant les classes teòriques, classes pràctiques i/o tutories de grup reduït. <i>Estudio del alumno/a: preparación y práctica individual de lecturas, textos, interpretaciones, ensayos, resolución de problemas, proyectos, seminarios, talleres, trabajos, memorias,... para exponer, interpretar o entregar durante las clases teóricas, clases prácticas y/o tutorías de pequeño grupo.</i>	Todos Tots	62
Estudi pràctic <i>Estudio práctico</i>	Preparació en grup de lectures, textos, interpretacions, assajos, resolució de problemes, projectes, seminaris, tallers, treballs, memòries,... per a exposar, interpretar o entregar durant les classes teòriques, classes pràctiques i/o tutories de grup reduït. <i>Preparación en grupo de lecturas, textos, interpretaciones, ensayos, resolución de problemas, proyectos, seminarios, talleres, trabajos, memorias,... para exponer, interpretar o entregar durante las clases teóricas, clases prácticas y/o tutorías de pequeño grupo.</i>	Todos Tots	62
Activitats complementàries <i>Actividades complementarias</i>	Preparació i assistència a activitats complementàries com tallers, exposicions, concerts, representacions, congressos, conferències,... <i>Preparación y asistencia a actividades complementarias como talleres, exposiciones, conciertos, representaciones, congresos, conferencias,...</i>	Todos Tots	6
SUBTOTAL			100
TOTAL			142

6 Sistema d'avaluació i qualificació

Sistema de evaluación y calificación

6.1 Instruments d'avaluació

Instrumentos de evaluación

Proves escrites (proves objectives, de desenvolupament, mapes conceptuals,...), exposició oral, treballs dirigits, projectes, tallers, estudis de cas, quaderns d'observació, portafolio,...

Pruebas escritas (pruebas objetivas, de desarrollo, mapas conceptuales,...), exposición oral, trabajos dirigidos, proyectos, talleres, estudios de caso, cuadernos de observación, portafolio,...

INSTRUMENT D'AVALUACIÓ INSTRUMENTO DE EVALUACIÓN	Resultats d'Aprenentatge avaluats Resultados de Aprendizaje evaluados	Percentatge atorgat (%) Porcentaje otorgado (%)
La evaluación será continua y se tendrá en consideración todo el trabajo realizado durante el curso, siempre que el alumno asista a clase con regularidad (mínimo de asistencia del 80%). También se tendrán en consideración para la evaluación las actividades complementarias propuestas en la asignatura, como audiciones y conciertos.	Todos	100%
Si el alumno no asiste al 80% de las clases realizará un examen que consistirá en la interpretación del repertorio propuesto por el profesor. Será responsabilidad del alumno aportar los cantantes que sean necesarios para interpretar el resto de partes vocales de las obras de examen, teniendo que estar cubiertas todas ellas por algún intérprete. Será responsabilidad del alumno, en este caso, el ensayo y montaje del repertorio necesario para examinarse.	Todos	100%
L'avaluació serà contínua i es tindrà en consideració tot el treball realitzat durant el curs, sempre que l'alumne assistisca a classe amb regularitat (mínim d'assistència del 80%). També es tindran en consideració per a l'avaluació les activitats complementàries proposades en l'assignatura, com a audicions i concerts.	Tots	100%
Si l'alumne no assisteix al 80% de les classes realitzarà un examen que consistirà en la interpretació del repertori proposat pel professor. Serà responsabilitat de l'alumne aportar els cantants que siguen necessaris per a interpretar la resta de parts vocals de les obres d'examen, havent d'estar cobertes totes elles per algun intèrpret. Serà responsabilitat de l'alumne, en aquest cas, l'assaig i muntatge del repertori necessari per a examinar-se.	Tots	

6.2 Criteris d'avaluació i dates d'entrega

Criterios de evaluación y fechas de entrega

El alumne haurà d'assistir a classe regularment per a poder tindre avaluació contínua, participant de manera activa i apropiada en aquesta.

S'avaluarà l'activitat d'acord amb els següents criteris:

1. Precisió i ajust en la interpretació. Respete del tempo i la *agógica de conjunt.
2. Correcta afinació i tècnica vocal.
3. Gust i musicalitat en la interpretació: fraseo, expressió. Sempre amb adequació al conjunt.
4. Capacitat d'adaptar-se als canvis, de transformar la interpretació durant aquesta . S'avalua la capacitat d'atenció, reflexos i progrés adquirits.
5. Capacitat de seguir la direcció, responent i reaccionant adequadament als gestos del director.
6. Capacitat per a adaptar-se al grup instrumental i vocal: capacitat d'escolta pròpia de la interpretació i dels companys, així com flexibilitat per a adaptar-se als imprevistos en una interpretació de conjunt.

L'alumne haurà d'assistir a classe regularment per a poder tindre avaluació contínua, participant de manera activa i apropiada en aquesta.

S'avaluarà l'activitat d'acord amb els següents criteris:

1. Precisió i ajust en la interpretació. Respete del tempo i la *agógica de conjunt.
2. Correcta afinació i tècnica vocal.
3. Gust i musicalitat en la interpretació: frasege, expressió. Sempre amb adequació al conjunt.
4. Capacitat d'adaptar-se als canvis, de transformar la interpretació durant aquesta . S'avalua la capacitat d'atenció, reflexos i progrés adquirits.
5. Capacitat de seguir la direcció, responent i reaccionant adequadament als gestos del director.
6. Capacitat per a adaptar-se al grup instrumental i vocal: capacitat d'escolta pròpia de la interpretació i dels companys, així com flexibilitat per a adaptar-se als imprevistos en una interpretació de conjunt.

6.3 Sistemes de recuperació

Sistemas de recuperación

Per a l'alumnat que ha suspès o no ha seguit el desenvolupament normal de les classes – criteris i dates d'entrega)

Para el alumnado que ha suspendido o no ha seguido el desarrollo normal de las clases – criterios y fechas de entrega)

Se realitzarà un examen extraordinari, d'acord amb el calendari previst pel centre. Aquest examen es plantejarà de la mateixa forma que s'ha descrit en l'apartat 6.1 d'aquest document.

Es realitzarà un examen extraordinari, d'acord amb el calendari previst pel centre. Aquest examen es plantejarà de la mateixa forma que s'ha descrit en l'apartat 6.1 d'aquest document.

7 Bibliografia

Bibliografía

- Alier, Roger: Guía universal de la Ópera. Ma non troppo, Barcelona 2000
- Ferrer Serra, Joan S.: Teoría y práctica del canto. Herder, Barcelona 2003
- Fischer-Dieskau, Dietrich: Los lieder de Schubert. Alianza. Madrid, 1989.
- Fisher-Dieskau, Dietrich: Hablan los sonidos, duenan las palabras. Turner. Madrid, 1990.
- Ott, Jacqueline et Bertrand: La pédagogie du chant classique et les techniques euroéennes de la voix. L'Harmattan. L'Harmattan 2006.
- Vilorio, Judith G.: El Lied clásico: Haydn, Mozart, Beethoven. Poesía Hiperión 455, Madrid 2003
- Pérez Cárcelos, Fernando: Los lieder de Schubert Vols: I, II, III. Poesía Hiperión 501, 502, 503. Madrid 2005
- Reverter, Arturo. El arte del canto. Alianza. Madrid, 2008.
- Sopeña Ibáñez, Federico: El lied romántico. Moneda y crédito. Madrid 1973
- Sopeña Ibáñez, Federico: El nacionalismo y el "lied". Real Musical. Madrid, 1979.
- Stevens, Denis. Historia de la canción. Taurus Humanidades. Madrid 1990
- Williams, Bernard: Sobre la ópera. Alianza música. Madrid 2010.